

Skaistė BARKUTĖ

Klaipėdos valstybinė kolegija, Lietuva
Klaipėdos valstybinė kolegija /
Higher Education Institution, Lithuania

Sąžinės samprata krikščioniškoje paradigmoje: nuo Senojo Testamento iki Vatikano II Susirinkimo dokumentų

THE CONCEPT OF CONSCIENCE IN THE CHRISTIAN PARADIGM: FROM THE OLD TESTAMENT TO THE DOCUMENTS OF THE SECOND VATICAN COUNCIL

SANTRAUKA. Šiame straipsnyje analizuojama sąžinės samprata krikščioniškoje paradigmoje nuo Senojo Testamento iki Vatikano II Susirinkimo. Dėl sąžinės fenomeno polemizuojama nuo senų laikų, todėl moralės filosofijoje jis turi labai daug apibrėžčių ir aiškinimų. Sąžinės supratimas komplikuoatas ir dėl reliatyvistinės moralės sampratos, kai etikos diskurse neigiamas moralės objektyvumas ir atsisakoma sąžinę traktuoti kaip prigimtinių moralinių gebėjimų. Straipsnyje teigiama, kad aiškiausiai sąžinę apibrėžia Katalikų Bažnyčios mokymas, remdamasis Apreiškimu, Tradicija ir Bažnyčios mokytojais bei teologais. Nors tuo metu sąžinės sąvokos dar nebuvo, jos konceptas sutinkamas jau Senojo Testamento knygoje. Apie sąžinę, jos svarbą ir vaidmenį daug rašyta apaštalių, ypač šv. Pauliaus, laiškuose Naujajame Testamente, apie ją palyginimais Evangelijoje kalbėjo Jėzus. Aurelijus Augustinas ir šv. Tomas Akvinietis konceptualizavo krikščioniškąją sąžinės sampratą, pateikė antropologinių įžvalgų ir aiškią sąžinės struktūrą, atskleidusią jos tikrovės dvilypumą – *synderesis* ir *conscientia*. Vatikano II Susirinkimo dokumentuose pristatomas atnaujintas požiūris į asmens sąžinę ir jos orumą, akcentuojant būtinybę ją tinkamai formuoti. Straipsnio tikslas – išanalizuoti ir pristatyti sąžinės sampratos krikščioniškoje paradigmoje raidą, išryškinant esminį sąžinės prigimties sandą. Nuoseklus sąžinės kilmės atskleidimas išgrynina sąžinės sampratą, leidžia geriau suvokti jos vaidmenį ir tinkamai ja vadovautis kasdienybėje.

SUMMARY. This article analyzes the concept of conscience within the Christian paradigm from the Old Testament to the Second Vatican Council. Since the phenomenon of conscience has been a subject of debate for centuries, it has numerous definitions and interpretations in moral philosophy. The complicated understanding of conscience is further contributed to by the relativistic concept of morality, which denies the

objectivity of morality in ethical discourse and rejects viewing conscience as a natural moral ability. The article asserts that the clearest definition of conscience is provided by the teachings of the Catholic Church, based on Revelation, Tradition, and the Church's teachers and theologians. Although the term 'conscience' is not present, its concept can already be found in the books of the Old Testament. Much has been written about conscience, its importance, and role in the letters of the apostles, especially St. Paul, in the New Testament. Jesus spoke about it through parables in the Gospel. Aurelius Augustine and St. Thomas Aquinas conceptualized the Christian understanding of conscience, offering anthropological insights and a clear structure of conscience that revealed its dual nature – *synderesis* and *conscientia*. The documents of the Second Vatican Council present an updated perspective on the individual's conscience and its dignity, emphasizing the necessity of properly forming it. The aim of the article is to analyze and present the development of the concept of conscience within the Christian paradigm, highlighting the essential structure of its nature. A thorough revelation of the origin of conscience clarifies its concept, enabling a better understanding of its role and guiding one to properly follow it in daily life.

RAKTAŽODŽIAI: krikščioniškoji sąžinės samprata, sąžinės konceptas Šventajame Rašte, šv. Augustinas, šv. Tomas Akviniėtis, Vatikano II Susirinkimas.

KEYWORDS: the Christian concept of conscience, the concept of conscience in the Holy Scriptures, St. Augustine, St. Thomas Aquinas, the Second Vatican Council.

Įvadas

Sąžinės fenomenas moralės ir etikos diskurso probleminiame lauke atsidurdavo visose epochose. Moralinėje filosofijoje sąžinės apibrėžimo problema sunkiai sprendžiama dėl etinių tradicijų, skirtingai pristatančių moralės ir sąžinės sampratą, gausos. Vis dėlto tai, kad žmogus sąžinės dėka geba atpažinti, kas yra moraliai gera ir kas moraliai bloga, beveik niekam nekelia didelių abejonių. Nekeliami aršūs ginčai ir dėl pačios sąžinės egzistavimo, nes turbūt būtų sunku rasti žmogų, kuris nebūtų patyręs jos poveikio (skatinamojo, vertinamojo ar priekaištaujancio). Nepaisant bendro sutarimo dėl sąžinės egzistavimo, skirtingai aiškinama jos prigimtis bei moralinė reikšmė.

Krikščioniškoji moralė nėra paprasčiausia išorinių moralinių normų visuma, bet, pirmiausia, Dievo kiekvienam žmogui asmeniškai reiškiamą meilę ir rūpestis. Krikščioniškoji moralė patiriama iš vidaus, kartu patiriamas ir Dievas. Visi išoriniai įsakymai, priesakai, paraginimai ir net draudimai, kaip Dievo rūpesčio žmogumi ženklas, turi priminti ir sustiprinti tai, kas įrašyta žmogaus širdyje. Asmens sąžinė jau nuo bibliinių laikų buvo ta galia, kuria jis įgalinamas suprasti jo širdyje įrašytą Dievo įstatymą ir objektyvios moralumo normos reikalavimus. Esminė sąlyga žmogui be abejonės vadovautis savo sąžinės sprendimais ir perspėjimais – būti atvira Dievo meilei širdimi, leistis apšviečiamam Jo šviesos. Sąžinė, Juozo Leono Navicko teigimu, savo sprendimus privalo grįsti tikrai objektyviu vertybių pažinimu, ypač tų vertybių, kurios nulemia sąmoningų žmogaus motyvų ir aktų dorovinę kokybę¹. Žinant, kad sąžinė yra „kūno žiburys“, būtina, kad ji būtų sveika, kitaip žmogus grimzta į baisią tamsą (Mt 6, 19–23).

¹ Juozas-Leonas Navickas, *Vertybės ir dorovė* (Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1988), 165.

Tyrimo problematika. Dėl nūdienos pasaulyje įvairuojančių sąžinės sampratų, neatspindinčių tikrosios jos prigimties ir vaidmens asmens gyvenime, žmogui „sąžinės“ sąvoka ir tai, ką ji nusako, yra vis sunkiau suprantama, taip pat nesuvokiama jos svarba paties žmogaus gyvenimo kokybei ir priimant teisingus sprendimus. Esant klaidingai (arba ne iki galo suvoktai) sąžinės, kaip Dievo žmogui dovanoto moralinio gebėjimo skirti gerį ir blogį, sampratai, šis fenomenas šiuolaikiniam žmogui neretai tampa nepatogiu dvasiniu išgyvenimu, dažnai redukuojamu į emocinį arba psichologinį sutrikimą, kurį jis stengiasi pašalinti. Autentiškai suvokti sąžinės svarbą trukdo ir jos prigimties nežinojimas (arba ignoravimas), todėl, vadovaujantis empiriniu sąžinės kilmės aiškinimu, ydingumas ir netinkamas elgesys neretai teisinamas kultūrine įtaka, socialine aplinka ir visuomenėje įsigalėjusiais papročiais bei nuostatomis. Pagaliau, neteikiant sąžinei jokios reikšmės ir bandant ją derinti prie reliatyvistinės moralės sampratos, ištrinama nuodėmės sąvoka, mažėja sąžinės jautrumas, ji užslopinama, todėl nebeatlieka savo funkcijos kreipti žmogų gėrio link. Tik supratimas, kas ji yra, kokia jos prigimtis ir kaip ji veikia, įgalina asmenį teisingai ja vadovautis bei suvokti svarbų jos vaidmenį. Aiškiausią sąžinės sampratą pristato Šventasis Raštas, Tradicija, moralinė teologija ir Katalikų Bažnyčios dokumentai, kuriuose susistemintas Bažnyčios mokytojų ir teologų mokymas apie sąžinę nuo ankstyvųjų krikščionybės amžių.

Tyrimo objektas – sąžinės samprata krikščioniškoje paradigmoje.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti ir atskleisti sąžinės sampratos raidą nuo Senojo Testamento iki Vatikano II Susirinkimo.

Tyrimo uždaviniai: 1) atskleisti sąžinės sampratos genezę Šventojo Rašto knygoje; 2) pristatyti sąžinės sampratos raidą šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio mokyje; 3) nustatyti, kaip kito sąžinės samprata Visuotinio Vatikano II Susirinkimo dokumentuose.

Metodai – Švento Rašto hermeneutinė analizė, šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio darbų apie sąžinę, Magisteriumo dokumentų bei mokslinės literatūros lyginamoji analizė ir sintezė.

Aktualumas ir naujumas. Teigti moralės objektyvumą šiandiniame pasaulyje nėra populiaru, todėl sofistikuoti tekstai apie sąžinę neretai suteikia mažai tinkamos informacijos, leidžiančios suvokti šį fenomeną. Lietuvoje ši tema nėra visiškai nauja ir netyrinėta², tačiau straipsnių, išsamiai nagrinėjančių sąžinės kategoriją, yra nedaug (kiek daugiau užsienio mokslo literatūroje). Šiame straipsnyje į sąžinę žvelgiama nauju rakursu, kondensuotai pateikiama krikščioniškoji jos samprata.

Straipsnyje sąžinės sampratos genezė pradedama nuo Šventojo Rašto, nes būtent Apreišktime Dievo Žodyje sužinoma apie sąžinės egzistavimą. Vėliau sąžinės koncepcija pristatoma pagal ryškiausių Bažnyčios daktarų – šv. Augustino (354–430) ir šv. Tomo Akviniečio (1225–1274) – mokymą. Raphaelio Gallagherio įsitikinimu, katalikų

² Sąžinę vienu ar kitu aspektu pristatė A. Narbekovas, L. Šulcienė, D. M. Stančienė, M. Briedis, N. Kardelis, D. Pociūtė, G. Saulytis.

tradicijoje pagrindinė vieta mokyme apie sąžinę priklauso trims autoriams – šv. Augustinui, šv. Tomui Akviniečiui ir šv. Alfonsui Liguoriui (1696–1787)³. Vis dėlto dėl ribojančios straipsnio apimties renkamasi pristatyti tik šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio išvalgas, nes, R. Gallagherio teigimu, sąžinės ir jos gebėjimo vertinti priimant brandžius sprendimus apibrėžimas yra grindžiamas Tomo Akviniečio doktrininio supratimu ir Augustino antropologinėmis išvalgomis⁴. Skyriuje apie sąžinės sampratą pagal Vatikano II Susirinkimo dokumentus pristatomas atnaujintas ir daugeliu atžvilgiu aiškesnis požiūris į sąžinę, jos vaidmenį, išryškinama teisingo jos formavimo svarba.

1. Sąžinės sampratos genėzė Šventajame Rašte

Šventasis Raštas tikintiesiems yra ne tik apreikštojo Dievo Žodžio šaltinis, bet ir tikėjimo bei moralės pagrindas. Popiežiškosios Biblijos komisijos dokumente „Biblija ir moralė. Biblinės krikščioniškojo elgesio šaknys“, rašoma, kad bibliniu požiūriu moralė pirmiausia yra ne žmogaus atsakas, bet Dievo plano ir Dievo dovanos apreiškimas. Moralė ateina po Dievo patirties ir šaknijasi pirmesnėje gyvybės, proto ir laisvos valios dovanoje⁵. Dovanotoje laisvėje žmogus pašauktas ne tik išvėlgti moralinius dalykus, bet ir atsakingai pasirinkti gėrį. Moraliniai priesakai, sutinkami Šventajame Rašte, iškyla kaip kelrodžiai ženklai tikslui pasiekti, tačiau jiems suprasti reikalinga išmintis, kuri padėtų surasti teisingą kelią kasdienių pasirinkimų labirintuose. Ši išmintis, tiksliau – gebėjimas, yra žmogui Dievo suteikta ypatinga dovana – sąžinė: „Kai jokio įstatymo neturintys pagonys iš prigimties vykdo įstatymo reikalavimus, tada jie – neturintys įstatymo – yra patys sau įstatymas. Jie įrodo, kad įstatymo reikalavimai įrašyti jų širdyse, ir tai liudija jų sąžinė bei mintys, kurios tai kaltina, tai teisina viena kitą“ (Rom 2, 14–15). Žvelgiant iš aksiologinės Šventojo Rašto perspektyvos galima matyti ir moralinės sąžinės laipsnišką tobulėjimą.

Jau nuo pat savo istorijos pradžios Izraelio tauta per Sandorą susisaisto su Dievu. Dokumente „Biblija ir moralė“ pažymima, kad teologijos srityje sandoros sąvoka išreiškiama dviem pagrindinėmis temomis – Malonės (įsipareigoja VIEŠPATS) ir Įstatymo (VIEŠPATS įpareigoja tautą, Iš 19, 5–6). Teologiniame kontekste malonę galima apibrėžti kaip Dievo dovaną, kuria Jis dovanoja save. Tačiau ir Įstatymas yra dovana, t. y. priemonė, kelias, etinė-kultūrinė kelionė, įgalinanti išrinktąją tautą įžengti į „sandoros situaciją“ ir joje pasilikti. Šitaip gimsta „moralė sandoros situacijoje“ (apreikštoji moralė)⁶. Žmogaus klusnumas Dievui Biblijoje atsiskleidžia per jam teikiamų

³ Raphael Gallagher, „Conscience and Truth“, *Religions* 13 (12) (2022): 1147, 2.

⁴ Ibid., 6.

⁵ Popiežiškoji Biblijos komisija, „Biblija ir moralė. Biblinės krikščioniškojo elgesio šaknys“, 4, Eis.katalikai.lt, paskelbta 2018 m. sausio 24 d., https://eis.katalikai.lt/vb/romos_kurija/kongregacijos/tikejimo-mok/komisija_biblijos/2008-05-11_biblija-ir-morale.

⁶ Ibid.

sukurtųjų vertybių priėmimą ir moralinio įstatymo laikymąsi. Žmogaus moralinio apsisprendimo esmė yra klusnumo Dievui dvasia⁷, kuri realizuojama pasitelkiant teisingai funkcionuojančią sąžinę.

Žodį „sąžinė“ įprasta sieti su helenistine kultūra, nes ir pats terminas yra helenistinės kilmės (gr. *syneidesis*). Antanas Rubšys teigia, kad žodis „sąžinė“, turintis moralinę prasmę, kilo helenistinėje aplinkoje, nes hebrajiškoji mąstysena buvo teocentrinė: ne savižina, įskaitant sąžinę, bet pagarbi VIEŠPATIES baimė buvo išminties pradžia („Pagarbi VIEŠPATIES baimė yra žinojimo pradžia“, Pat 1, 7)⁸. Sąžinė taip pat apima asmens savižiną, savęs pažinimą ir svarstymą, susijusį su atliktu ar būsimu veiksmu. Sąžinė, kaip moralinių įsitikinimų ir principų saugykla, skatina gėriui, grožiui, tiesai ir doram elgesiiui, o vertindama žmogaus elgesį liudija, smerkia ir teisia už padarytą blogį. Hebrajiškame tekste „sąžinės“ termino nėra, tačiau pati sąžinės kategorija Senojo Testamento autoriams tikrai buvo žinoma. Šis fenomenas yra perteikiamas žodžiu „širdis“⁹, reiškiančiu Dievo sukurtą vidinį žmogaus pasaulį. Širdis Biblijoje užima svarbią vietą ir yra santykio su Dievu matas: „Žmogus mato, kas akimis matoma, o Viešpats žiūri į širdį“ (1 Sam 16, 7). Net ir nesant konkretaus termino, sąžinės kategorija judaizme įgauna religinį pobūdį ir yra sąlygojama Šventojo Rašto: „sąžinė liudija Raštų tiesą ir yra skausmo priežastis, kai nesilaikoma Toros – Mozės Įstatymo <...> nurodo, net atveda žmogų į taką, vedantį į šalôm – asmens „sveikatą“, visapusišką gerovę“¹⁰.

Senojo Testamento įstatymai, kurie buvo itin svarbūs Dievo tautai „sandoros situacijoje“, yra „pusiaukelėje tarp teisingumo ir moralės bei palaiko siekį ugdyti žmogaus sąžinę, sudarančią bendruomeninio gyvenimo pagrindą“¹¹. Fiksuojant sąžinės fenomeno radimąsi svarbi jį lydinčių žodžių reikšmė, nes jie gali paaiškinti ir patikslinti, kokį semantinį krūvį ir konotaciją tekste turi su sąžinės reiškiniu siejama leksika. A. Rubšio aiškinimu, širdis (hebr. *lēb*)¹² yra pagrindinė ir vienijanti moralinio asmens gyvenimo šerdis, nes „žmogaus savižinos centras yra širdis, atsidėjusi apsispręsti pagal Dievo žodį“¹³. IV a. pr. Kr. vyko judėjų „sugraikinimo“ procesas. Judėjų mokslininkai vertė savuosius Raštus į graikų kalbą, buvo paruošta Septuaginta (lot. *septuaginta* – septyniasdešimt), graikiškas Senojo Testamento vertimas. Vėliau graikų kalba buvo parašytos dar kelios knygos, pavyzdžiui, Išminties knyga¹⁴. Nors šios knygos priskiriamos Senajam Testamentui, tačiau jose jau randamas terminas „sąžinė“. A. Rubšys pažymi, kad būtent Senajame Testamente artikuluojama širdies samprata

⁷ Karl H. Pesche, *Krikščioniškoji etika: Bendroji moralinė teologija Vatikano II Susirinkimo dvasia* (Vilnius: „Katalikų pasaulis“, 1997), 81.

⁸ Antanas Rubšys, *Dorovės principai Šventajame Rašte: uvertiūra* (Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2011), 27.

⁹ Kartais „strėnos“, „inkstai“, žr. Jer 17, 10; 20, 12; Ps 26, 2 ir kt.

¹⁰ Rubšys, *Dorovės principai Šventajame Rašte*, 29.

¹¹ Popiežiškoji Biblijos komisija, „Biblija ir moralė“, 107.

¹² „Blue Letter Bible“, žiūrėta 2025 m. sausio 15 d., <https://www.blueletterbible.org/lexicon/h3820/kjv/wlc/0-1/>.

¹³ Rubšys, *Dorovės principai Šventajame Rašte*, 30.

¹⁴ Antanas Rubšys, *Raktas į Senąjį Testamentą* (Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996).

ir graikiškuose Šventojo Rašto tekstuose aptinkamas terminas „sąžinė“ duoda foną Naujojo Testamento sąžinės sąvokai¹⁵.

Senajo Testamento knygose sąžinės konceptas sutinkamas daugelyje vietų, atpažįstamas iš sąžinės veikimo. Pradžios knygoje pirmieji žmonės po nepaklusimo Dievo reikalavimams jautė gėdą ir baimę, kurios privertė juos slėptis nuo Dievo veido (Pr 3, 7–11). Nors gėda kaip moralinis jausmas gali būti sąlygojamas sąžinės vertinimų, vis dėlto ji dažniau jaučiama kaip stiprus emocinis išgyvenimas, kurį sukelia viešosios nuomonės (išorinio) pasmerkimo baimė, bet ne kaltė. Vienas svarbesnių gėdos patyrimo aspektų yra apnuoginimas tiesiogine ir simboliškai prasme, nes „[k]ūno apnuoginimas lygintinas su savo sielos gelmių, intymumo ir privatumo viešinimu, o gėda gimsta ne dėl slepiamų patirčių, savybių gėdingumo, bet veikiau dėl jų ir paties orumo sudergimo, išniekinimo grėsmės“¹⁶. Pirmųjų žmonių gėdijimasis savo nuogumo suprastinas labiau kaip savo idealiojo „Aš“ susidūrimas su tikrove ir kūriniško ribotumo suvokimas nei vidinis kaltės išgyvenimas. Kaip matyti iš tolesnio Pradžios knygos teksto, Adomas bėga nuo sąžinės ir atsakomybės, neprisipažįsta esąs kaltas, kaltę versdamas moteriai ir net pačiam Dievui: „Moteris, kurią man davėi (išskirta – S. B.) būti su manimi, davė man vaisių nuo to medžio, aš ir valgiau“ (Pr 3, 12). Tad sąžinės genezėje gėda atlieka pagalbinę emocijos funkciją, tačiau, kai pareiga sau atskiria nuo pareigos kitiems, gėda nustoja būti moralinio pobūdžio emocija¹⁷. Iš esmės sąžinę Senajame Testamente galima laikyti esant pirmos jos brendimo pakopos stadijoje¹⁸, nes žmonių moralinė sąmonė (ir sąžinė) yra nuolatos žadinama Dievo klausimo „Kur tu?“ (ar panašiai), o žmogaus atsakymas dažniausiai regimas kaip gėdijimasis, baimė ir apgailėjimas, kuris skiriasi nuo vidinės atgailos. Beveik analogiška situacija susiklosto su Kainu, kai užmušęs brolių Abelį jis bando slėpti savo nusikaltimą, nes kažkas viduje liudija blogio apraiškas ir verčia slėptis bei apgaulingai racionalizuoti poelgį (Pr 4, 9–14)¹⁹. Remigijus Oželis pažymi, kad Dievą Kainas garbino atlikdamas

¹⁵ Rubšys, *Dorovės principai Šventajame Rašte*, 37.

¹⁶ Monika Bogdzevič, „Pykčio, baimės ir gėdos jausmai lietuvių kalboje iš kognityvinės ir kultūrinės perspektyvos“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020), 335.

¹⁷ Vaiva Vaicekauskienė, „Sąžinės ugdymo pagrindinės mokyklos etikos pamokose galimybės ir ribos“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2002).

¹⁸ Sąžinė Senajame Testamente lygintina su laipsnišku žmogaus sąžinės brendimu, kai dorovinės normos, nuodėmė, atgaila priklauso nuo išorės (autoriteto), o ne plaukia iš asmens vidaus, t. y. viskas išgyvenama išoriškai, o moralinio elgesio priklauso nuo baimės, bet ne meilės autoritetui (žr. Antanas Paškus, *Sąžinė psichologiniu požiūriu* (Kaunas: Kauno arkivyskupijos kurija, 2009), 104). Formuojantis sąžinei, kaltė ir gėda kaip pamatinės emocijos atlieka didelį vaidmenį, tad pirmaisiais formavimosi etapais paprastai dominuoja gėdos jausmas.

¹⁹ Dievas analogiškai kreipiasi į Kaino sąžinę klausimu: „Kurgi tavo brolis Abelis?“ (Pr 4, 9). Deja, pastarasis bando vengti Dievo akivaizdos: „Nežinau! Argi aš savo brolio sargas?“ Augustinas nuodėmę tapatina ne tik su nepaklusnumu, bet ir su nuolatinio išsisukinėjimu nuo Dievo klausimų, žr. Ian Clausen, *Seeking the Place of Conscience in Higher Education: An Augustinian View* (Centre for Faith and Learning Scholar Program, 2015).

tik išorinius liturginius veiksmus, ne visa širdimi, bet „žvairuodamas“ į Abelį²⁰. Ne visa širdimi, bet veikiau apimtas baimės Kainas išgyvena ir kalbę. Tačiau akivaizdus faktas, kad jis supranta savo poelgių niekingumą, rodo sąžinės veikimą. Kiek ryškesnę sąžinės manifestaciją regime epizoduose su Dovydu²¹, kur sąžinės priekaištai reiškiasi širdies skausmu ir sielvartu.

Išminties knygoje aprašoma, ką turės išgyventi neteisieji, supratę savo nedorumą: „Tai matydami, jie drebės baisiai išsigandę ir bus apstulbinti dėl netikėto teisinio išgelbėjimo. Pilni sąžinės graužimo, jie kalbės tarp savųjų ir, dejuodami iš dvasios skausmo <...>“ (Išm 5, 2–3). Sąžinė čia parodoma kaip teisingo elgesio liudininkė. Sąžinės kančių perspektyvoje atsiskleidžia ir tikroji šio fenomeno esmė – būti tarpininke tarp Dievo ir žmogaus bei atspindėti pastarojo niekingumą, jam skęstant nuodėmėse. Šiame ir kituose Senojo Testamento tekstuose artikuliuojama tai, kas raudonu punktyru eina per visą Senąjį Testamentą: kaltė paprastai suvokiama ne iš karto, t. y. sąžinės „kalbėjimas“ (atkaklus Dievo kreipimasis) išgirstamas tik įsikišus išorinėms jėgoms (po pranašo kalbos, nelaimės ar pan.). Dažnai pasitaikanti širdies, kaip apsisprendimo centro, sąvoka pranašo Jeremijo pranašystėse taip pat tolygi sąžinei: „Bet tu, Galybių VIEŠPATIE, sprendi teisingai, ištiri jausmus ir širdį!“ (Jer 1, 20) arba „Tik aš, VIEŠPATS, tiriu širdį, išbandau jausmus, kad kiekvienam atlyginčiau pagal jo kelią, pagal jo darbų vaisius“ (Jer 17, 10). Biblijoje taip pat itin išryškinamas bendruomeninis moralės vaidmuo, daug dėmesio skiriama tarpasmeniniams santykiams, todėl Senajame Testamente žmogaus sąžiningumas skatinamas ir per socialinio teisingumo užtikrinimą, nes šis teisingumas yra vykdomas paties Dievo vardu. Bendruomeniškumas nepanaikina asmeninės atsakomybės už savo elgesį, tačiau apsaugo nuo savavališkumo ir padeda bendruomenės nariui suvokti realią situaciją.

Naujajame Testamente jau matoma akivaizdi moralinės sąžinės pažanga ir jos tobulėjimas „tam tikrų moralinių klausimų atžvilgiu“²². Jėzus, būdamas absoliučiai nesuteptas nuodėmės, pačiu savo gyvenimu demonstruoja, koks svarbus meilės dėmuo visoje moralės, o kartu ir sąžinės struktūroje. Naujojo Testamento knygos ypač jaučiamas prigimtinio įstatymo ir sąžinės gebėjimas skirti, kas darytina, o kas vengtina, pripažinimas ir vertingumas.

²⁰ Remigijus Oželis, „Kaino kaltės pavyzdžiai kunigo Jurgio Pabrėžos pamoksluose“, *Mokslo ir tikėjimo dialogai. Tiltai. Priedas: mokslo darbai* 51 (2021): 29–30.

²¹ 1) Jam suskaičiavus žmones prieš Dievo valią: „Bet vėliau Dovydą apėmė širdgėla dėl to, kad jis buvo skaičiavęs žmones. Dovydas kreipėsi į VIEŠPATĮ: „Tai darydamas, VIEŠPATIE, sunkiai nusidėjau. Maldauju atleisti savo tarnui kalbę, nes pasielgiau labai kvailai“ (2 Sam 24, 10); 2) Dėl hetito Urijo žūties (2 Sam 12, 13). Beje, čia pranašas Natanas papasakojo Dovydui parabolę, kurią pateikė kaip vaizdingą palyginimą Dovydo nusikaltimui. Tik tokia priemonė suvirpino karaliaus širdį ir padėjo suprasti nusikaltimo baisumą („Dovydas, ant to žmogaus labai įširdęs, Natanui tarė: „Kaip gyvas VIEŠPATS, žmogus, kuris tai padarė, turi mirti!“; 2 Sam 12, 5), kurį anksčiau buvo užgožęs geismas Urijo žmonai.

²² Popiežiškoji Biblijos komisija, „Biblija ir moralė“, 120.

Sąžinės sąvoka Naujajame Testamente²³ sutinkama 30 kartų. Pastebėtina, kad Jėzaus Evangelijoje šio termino nėra, tačiau galima rasti nemažai pamokymų, pasakytų vartojant metaforas ir palyginimus apie sąžinę kaip vidinį imperatyvą elgtis pagal Dievo valią. Akcentuotina žodį „sąžinė“ lydinčių žodžių reikšmė, kuri tekste yra labai svarbi ir padeda atskleisti aptariamo fenomeno daugiareikšmiškumą. Išnagrinėjus visus atvejus, galima paantrinti sąžinę Naujajame Testamente tyrinėjusiems Andrew Davidui Naselliui ir Jamesui Dale'ui Crowley'ui²⁴, kad apie šią kategoriją jame kalbama ir pozityviai, ir negatyviai. Sąžinė apibūdinama kaip „gryna“, „gera“, „tyra“ (Apd 23, 1; 24, 16; 1 Tim 1, 5. 19; 3, 9; 2 Tim 1, 3; 1 Pt 3, 16. 21), „rami“ (Hbr 13, 18). Taip pat gali būti „išstobulinta“, „nuvalyta“, „ištyrinta“ sąžinė (Hbr 9, 9. 14; 10, 22). Tačiau sąžinė taip pat gali būti „silpna“ (1 Kor 8, 7. 10. 12), „sužeista“ (1 Kor 8, 12), „sutepta“ arba „nešvari“ (1 Kor 8, 7; Tit 1, 15; Hbr 10, 22), „paskatinta nusižengti“ (1 Kor 8, 10), „kalta“ (Hbr 10, 2), „turinti išdegtą įspaudą“ (1 Tim 4, 2). Įdomu tai, kad sąžinė įvairiuose kontekstuose dažnai apibūdinama metaforiniais epitetais, kurie sąvokas ima iš kito reikšmių konteksto. Tai iš esmės ne tik duoda kalbai vaizdingumo, norint sustiprinti objekto (reiškinio) ypatybę, bet ir padeda atlikti vertinamąją funkciją. Pavyzdžiui, sąžinė kaip gebėjimas (bendresne prasme kaip sielos galia) negali būti nei švari, nei purvina, nei sužeista ar su išdegtu įspaudu. Pasak šv. Tomo Akviničio, „teršalas sąžinėje yra ne kaip jos šeiminkas, o kaip tai, kas pažinta ir suprasta“²⁵, nes sąžinė nėra švaros ir nešvaros objektas, tačiau tiriančioji sąžinė apie tokią būseną žino. Metaforiniai epitetai atlieka daug funkcijų, iš kurių svarbiausia (šiuo atveju) yra ekspresinė funkcija (vertinamoji, konkretinamoji, apibūdinamoji). Šiais epitetais ne tiek vaizdžiai, kiek informatyviai apibūdinamas žmogaus kaltumas, nuodėmingumas (sutepta, sužeista sąžinė) arba teisumas (švari sąžinė), taip pat norima išplėsti asmens ar jo sąžinės būsenų (moralinės, dvasinės) spektrą arba atkreipti dėmesį į kažką labai svarbaus tekste. Taigi, ir Laiško hebrajams autorius, vartodamas pasakymą „nešvari sąžinė“ („apvalę širdis nuo nešvarios sąžinės ir nuplovę kūną švariu vandeniu“, Hbr 10, 22), nori parodyti ir esminį senosios bei Naujosios Sandoros skirtingumą, ir kad pastaroji sandora yra labiau suvidujinta.

Kalbant apie sąžinės ypatybes Naujajame Testamente, akcentuotina, kad „silpna“ sąžinė iš esmės skiriasi nuo sąžinės, kurioje išdegtas įspaudas, nes pastaroji yra nebeaktyvi, tylinti ir nejautri nuodėmei. A. Rubšio teigimu, silpnųjų sąžinė nėra klaidinga, veikia ji iškraipo tiesą, paversdama nekaltą veiksmą blogu dėl „žinojimo“, priešingo apaštalo Pauliaus mokymui²⁶. Analogiškai, pagal kontekstą, sutinkama sąžinė,

²³ G. Saulyčio teigimu, sąžinės sąvoka į Naująjį Testamentą atėjo iš helenistinės aplinkos, bet ne iš Senojo Testamento. Giedrius Saulytis, „Sąžinės samprata Naujajame Testamente“, *Metai* 12 (2009), <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=20659>.

²⁴ Andrew David Naselli ir J. D. Crowley, *Conscience: What It Is to Train It, and Loving Those Who Differ* (Wheaton: Crossway, 2016), 32–42.

²⁵ Šv. Tomas Akvinitis, „Svarstyti klausimai apie tiesą. Klausimas XVII apie sąžinę, 1 Artikulas“, iš lotynų k. vertė Gintautas Vyšniauskas, *Logos* 111 (2022): 134.

²⁶ Rubšys, *Dorovės principai Šventajame Rašte*, 31–32.

atliekanti įvairias funkcijas: ji gali „liudyti“ ar „patvirtinti“ (Rom 2, 15; 9, 1; 2 Kor 1, 12; 4, 2; 5, 11), „teisti“ (1 Kor 10, 29), „vesti“, „vadovauti“ arba „paskatinti“ (Rom 13, 5; 1 Kor 10, 25. 27–28). Mato Evangelijoje iškalbingiausiai atskleista sąžinės reikšmė žmogaus gyvenimo orientacijai. Jėzus perspėja, koks bausis tampa žmogaus gyvenimas, dėl nuodėmių nutilus jo sąžinei: „Kūno žiburys yra akis. Todėl jei tavo akis sveika, visam tavo kūnui bus šviesu. O jeigu tavo akis nesveika, visas tavo kūnas skendės tamsoje. Taigi jei tavyje esanti šviesa tamsi, tai kokia bausi toji tamsa!“ (Mt 6, 22–23).

2. Sąžinės samprata šv. Augustino mokyme

Gimęs pagonimi, VI a. pabaigoje į krikščionybę atsivertęs Aurelijus Augustinas žodį *conscientia* (lot. sąžinė) išimtinai vartoja kalbėdamas tais klausimais, kurie susiję su gėriu ir blogiu. Aiškindamas, kas yra sąžinė, šventasis pateikia keletą apibrėžimų: jis vadina ją raktu į žmogaus vidų, vieninteliu tinkamu liudininku, kuris nepaiso išorinių aplinkybių ir apsaugo žmogų nuo tokių nuodėmių, už kurias nėra teisėtų bausmių. Svarbiausia, jo nuomone, kad sąžinė yra žmogaus intymaus pokalbio su Dievu buveinė, kurioje jis stoja Dievo akivaizdon toks, koks yra. Komentuodamas 5 psalmę, šv. Augustinas įtraukia sąžinę į išminties, tiesos ir laimės ištroškusios sielos kelionę, kurioje galima pasitikėti tik Dievu, nes Jis vienintelis mato mus (tokius, kokie esame) mūsų sąžinėje, t. y. esančius Jo Akivaizdoje²⁷. Atkreipiant dėmesį į šv. Augustino įžvalgas, negalima nesutikti su I. Clausenu, kad „skrisdami“ į šią šventą vietą savo širdyje, mes sugrįžtame į ją, kad iš naujo save surinktume (angl. *re-collecting*) ir per atgailą sąžinėje padarytume vietas Dievo apsilankymams²⁸. Dievui nuolat kreipiantis į žmogų, pastarasis atranda laisvę atgailai ir galimybę susivienyti su tiesa. Todėl, pasak Rayano N. S. Toppingo, sąžinėje galima atrasti ne tik Dievą, bet ir savo tikrąją tapatybę²⁹.

„Išpažinimuose“ šv. Augustinas kalba apie balsą sąžinėje, dėka kurio šventasis pasijunta tartum stovįs akistatoje su savo nuodėmėmis, kad ir kokia gili būtų „sąžinės bedugnė“³⁰. Dievas šv. Augustinui yra sąžinės teisėjas, tačiau sąžinė linkusi verčiau pasitikėti Dievo gailingumu nei savo nekaltumu³¹. M. van Creveldo teigimu, stоекams sąžinė buvo išimtinai proto produktas³², o štai šv. Augustinas, priešingai, akcentavo glaudžius jos ir tikėjimo saitus, juk sąžinė – tai Dievo balsas, kurį pasistengusi gali išgirsti kiekvieno žmogaus siela. Bažnyčios mokytojo įsitikinimu, kiekvienas sąžinėje

²⁷ Saint Augustine (of Hippo), *Expositions of the Psalms 1–32 (Vol. 1)*, transl. Edmund Hill (New York: New City Press, 1990), 99. („<...> and for that reason we must take flight within, to our conscience, to the place where God sees“, 5.11).

²⁸ Clausen, *Seeking the Place of Conscience*.

²⁹ Ryan N. S. Topping, *Happiness and Wisdom: Augustine's Early Theology of Education* (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2012), 194.

³⁰ Aurelijus Augustinas, *Išpažinimai*, vertė kun. Mykolas Vaitkus (Marijampolė: Ardor, 2001), 203, 251.

³¹ Ibid., 110, 253.

³² Martin van Creveld, *Conscience: A Biography* (London: Reaktion books Ltd., 2015), 54.

turi viltį, todėl, graužiant neramiai sąžinei, nesiviliama pasiekti to, ko trokštama ir kuo tikima³³. Tai suponuoja mintį, kad širdyje jaučiant neramumą reikia sąžiningai ieškoti to priežasties, suvokiant, kad nuodėmė ne tik griaua santykius su Dievu, bet ir atitolina nuo tikrojo žmogaus tikslo bei pašaukimo. Aurelijus Augustinas įsitikinęs, jog Dievas dažnai mus išbando, kad galėtume įrodyti savo meilę. Šiuo požiūriu, pasak R. Toppingo, šv. Augustinas tiesiai priima apaštalo Pauliaus mokymą, kad sąžinė gali ir kaltinti, ir pateisinti. Tačiau, R. Gallagherio teigimu, nors sąžinė kreipiasi į Augustiną iš jo giliausio vidinio „Aš“, į savo vietą savasties viduje ji grįžta tada, kai įsisavina žinias iš išorės. Juk pagal lotyniškąją žodžio *conscientia* etimologiją, tai iš tiesų yra žinojimas (lot. *scientia*), kuriam įtaką daro kiti, t. y. žinojimas „su“ (lot. *con*)³⁴ kitu. Todėl, nors asmens sąžinė yra neliečiama, ją reikia ugdyti, nes, kad ir kokia išaukštinta ji būtų, susiduriama su žmogaus gebėjimu apgaudinėti save³⁵. Tai suponuoja galimybę klaidingai suvokti savo padėtį Dievo akivaizdoje. Tad sąžinė šv. Augustinui nėra galutinė apeliacinė instancija, tai labiau vidinis autoritetas, per kurį kalba Dievas, todėl ji turi būti susijusi su kitomis priemonėmis, per kurias Dievas apšviečia sielą, o kartu ir sąžinę. Bažnyčios mokytojas supranta, kad žmogų įpareigoja sąžinėje suvokiama ir taikoma tiesa, iš Kūrėjo gautas dorovės įstatymas, todėl jam svarbiausiu tampa transcendentinis žinojimo pobūdis, lemiantis dvasinę orientaciją.

3. Sąžinės koncepcija šv. Tomo Akviniečio darbuose

Viduramžiais apie sąžinę paprastai buvo mąstoma kaip apie kategoriją, neperskiriamai susijusią su krikščioniškuoju tikėjimu. Romanas Plečkaitis teigia, kad iki XIII a. krikščioniškoje mąstysenoje buvo išsigalėjusi augustinė antropologija, kuri vėliau su išlygomis buvo pakeista scholastiniu aristotelizmu³⁶. Vis dėlto, R. Gallagherio įsitikinimu, po Aurelijaus Augustino ankstyvieji viduramžiai (maždaug VI–X a.) nebuvo itin gyvybingas ir produktyvus katalikų teologijos laikotarpis: vietiniuose sinoduose labiausiai rūpinamasi buvo bažnytine drausme arba jos trūkumu³⁷. Situacija pasikeitė vėlyvaisiais viduramžiais, o didžiausią indėlį į teologinius tyrinėjimus įnešė šv. Tomas Akvinietis. „Teologijos sumoje“ (lot. *Summa Theologica*) šv. Tomas apie sąžinę kalba pateikdamas dvi sąvokas – sinderezė (lot. *synderesis*) ir sąžinė (lot. *conscientia*). *Conscientia* reiškia protu grįstą sąžinę, kuri gali klysti, o *synderesis* – supratimo apie pamatinius moralinius principus šaltinio – kilmė yra dieviška, todėl neklystanti ir

³³ Aurelijus Augustinas, *Apie krikščionių mokslą*, vertė Darius Alekna (Vilnius: Aidai, 2013), 75.

³⁴ Gallagher, „Conscience and Truth“, 3.

³⁵ Topping, *Happiness and Wisdom*, 194.

³⁶ Romanas Plečkaitis, „Aurelijaus Augustino antropologijos novatoriškumas“, iš *Šv. Augustinas: tradicijos, kontekstai, interpretacijos*, sud. Darius Alekna (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006), 169.

³⁷ Gallagher, „Conscience and Truth“, 4.

nesunaikinama³⁸. Sinderezė visuomet skatina daryti gera ir vengti blogio, todėl turi motyvacinę galią: perspėti, raginti ir sulaikyti. Sąžinė (*conscientia*) apibrėžiama kaip veiksmas, nes pats žodis implikuoja sąsajas su žinojimu, t. y. žinojimo pritaikymą konkrečiam atvejui. Šv. Tomas ją pagrindžia išvardydamas sąžinės atliekamas funkcijas: liudyti, skatinti, stabdyti, pateisinti, kaltinti, kankinti. Žinojimo pritaikymas galimas trimis būdais. Pirmasis – kai mes suvokiame, kad kažką padarėme arba nepadarėme, tuomet sąžinė liudija. Antrasis – kai sprendžiame, kad kažkas turi būti padaryta arba nepadaryta, tokiu atveju sąžinė ragina. Trečias būdas – kai sprendžiame, ar veiksmas buvo geras ar blogas, tuomet sąžinė kaltina arba priekaištauja. Mąstytojas teigia, kad jei gebėjimas yra veikimo pradmuo, tai ir sąžinės pavadinimas kartais priskiriamas pirmam natūraliam gebėjimui, t. y. sinderezei. Vis dėlto sąžinės terminas tinkamesnis universaliųjų teiginių pritaikymo veiksmui konkrečiai situacijai įvardyti³⁹. Priešingai nei sinderezė, kuri neklysta ir yra nesunaikinama, sąžinė, kaip praktinis protas, darantis sprendimus ne tik dėl įgimto, bet ir dėl įgyto žinojimo, gali suklysti. Sinderezės apimami principai yra pagrindiniai prigimtinio įstatymo principai. Prigimtinis įstatymas, pasak šv. Tomo Akviniečio, yra amžinojo įstatymo dalyvavimas protingame kūrinyje. Amžinasis įstatymas yra dieviškoji išmintis, valdanti visus veiksmus ir judėjimus⁴⁰. Visa kūrinija, šv. Tomo aiškinimu, yra pavaldi dieviškajai Apvaizdai, todėl protingas kūrinys yra pavaldus dieviškajai Apvaizdai tobuliausiu būdu ir gali pats save reguliuoti bei priskirti veiksmus. Protinga būtybė dalyvauja Amžinajame Prote, tad ji turi prigimtinių polinkių jos teisingiems veiksmams, o prigimtinis protas padeda atskirti, kas yra gera, o kas – bloga⁴¹. Viduramžių mąstytojas mano, kad įstatymo galia priklauso nuo jame esančio teisingumo masto: įstatymas teisingas, kai jame esantys dalykai išvesti iš prigimtinio įstatymo, tačiau jei žmogiškasis įstatymas kažkokiu aspektu nukrypsta nuo prigimtinio įstatymo, toks įstatymas bus tik iškreipta įstatymo forma⁴². Panašiai mąstytojas kalba apie žmogiškojo įstatymo ir individualios sąžinės sąsajas. Jei žmogiškasis įstatymas yra teisingas, jis yra įpareigojantis sąžinę, tačiau jeigu įstatymas prieštarauja žmogiškajam arba dieviškajam gėriui, toks įstatymas nesaisto sąžinės, išskyrus atvejus, kai paklusimo reikalaujama siekiant išvengti neramumų arba viešo skandalo⁴³. Šv. Tomo Akviniečio tekstai apie įstatymus nušviečia autoriaus intenciją suteikti asmens sąžinei autonominių teisių, tačiau turi būti atkreipiamas dėmesys į sąžinės galimybę klysti. Tam, kad žmogus dėl dalyvaujančio jame Amžinojo įstatymo ir dėl į gėrį linkstančios prigimtinės sinderezės būtų pajėgus įvertinti, koks jo sąžinės

³⁸ Stephen Chanderbhan, „Narrative, Casuistry, and the Function of Conscience in Thonas Aquinas“, *Diametros* 47 (2016), <https://doi.org/10.13153/diam.47.2016.865>.

³⁹ Šv. Tomas Akvinietis, „Teologijos suma, I d. 79 kl. „Apie mąstymo galias“, X–XIII artikulai“, vertė Gintautas Vyšniauskas, *Logos* 107 (2021): 93–95.

⁴⁰ St. Thomas Aquinas, *The Summa Theologica*, I–II kl. 93, 1, translated by Fathers of the English Dominican Province (Benziger Bros. edition, 1947), <https://www.ccel.org/a/aquinas/summa/home.html>.

⁴¹ *Ibid.*, 94 kl.

⁴² *Ibid.*, 95 kl.

⁴³ *Ibid.*, 96 kl.

ir galiojančio įstatymo santykis konkrečioje situacijoje, būtina įgytą žinojimą ne tik derinti su objektyviomis moralumo normomis, bet ir ugdyti protingumo dorybę⁴⁴, kuri priimant sprendimus yra esminė.

4. Sąžinės samprata Vatikano II Susirinkimo mokyme

Moralės teologija buvo labiausiai išsivystyta po Tridento Susirinkimo (1545–1563). Vis dėlto, Thomo Massaro'o SJ teigimu, iki Vatikano II Susirinkimo buvo akcentuojamas griežtesnis sąžinės paklusnumas Bažnyčios mokymui. Tokį požiūrį sąlygojo sąvokų *bažnytinė valdžia* ir *Dievo įstatymas, laisvė ir sąžinė* sudėtingi vidiniai tarpusavio ryšiai. XX a. moralinėje teologijoje pastebimas akivaizdus akcentų pakeitimas⁴⁵.

1962–1965 m. sušauktas Vatikano II Susirinkimas siekė Bažnyčios atsinaujinimo bei atvirumo šiuolaikiniam pasauliui. Jame buvo aptartos tikėjimo ir Bažnyčios problemos, iš naujo pažvelgta į Bažnyčios esmę, tikslus ir vaidmenį. Tarp kitų svarbių temų (ekumenizmo, dialogo su pasauliu ir mokslo laimėjimų svarbos, tikėjimo laisvės teisės ir kt.) nemažai dėmesio skirta žmogaus asmeniui, jo orumui, pašaukimui bei religiniams ir moraliniams įsitikinimams. Susirinkimo ir vėlesniuose dokumentuose aptariami su sąžine, jos ugdymu bei vaidmeniu tikinčioje gyvenime – kasdieniame ir religiniame – susiję klausimai. Pripažįstamas sąžinės orumas, platesnių veiksmų svarba, daugiau galimybių naudotis asmenine laisve⁴⁶.

Pastoracinės konstitucijos apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje *Gaudium et spes*⁴⁷ pradžioje aiškiai išsakoma intencija paaiškinti ir parodyti, kokia jungtis, pagarba ir meilė sieja Kristaus sutelktą Dievo tautą su visa žmonių šeima, kuriai ji priklauso (GS 3). Dokumento pratarmėje rašoma: „[k]adangi siekiama išsaugoti žmogaus asmenį ir atnaujinti žmonių bendruomenę, viso mūsų aiškinimo ašis bus žmogus – vienas ir ištisas žmogus su kūnu ir siela, širdimi ir sąžine, protu ir valia“ (GS 3). Būtent nauja Bažnyčios ir žmogaus interpretacija patvirtina pakitusį ir aiškesnį požiūrį į sąžinę⁴⁸. Pastoracinėje konstitucijoje reiškiamas susirūpinimas dėl šiuolaikiniame pasaulyje vykstančių gilių socialinių, moralinių, psichologinių ir religinių pokyčių, kurie sąlygoja prieštaras ne tik socialinėje erdvėje, bet ir pačiame asmenyje⁴⁹ (GS 8). Šie prieštaravimai natūraliai kelia įtampas tarp noro sėkmingai veikti ir sąžinės

⁴⁴ Gallagher, „Conscience and Truth“, 5.

⁴⁵ Thomas Massaro SJ, „The Role of Conscience in Catholic Participation in Politics since Vatican II“, iš *The Church in The Modern World: Fifty Years after Gaudium et Spes*, edited by Erin Brigham (Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books, 2015), 67.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ *Vatikano II Susirinkimo nutarimai* (Vilnius: Aidai, 2001), 125–197.

⁴⁸ Massaro SJ, „The Role of Conscience“, 68.

⁴⁹ Vidinius žmogaus konfliktus Susirinkimas aiškina kaip prieštaravimus, kylančius tarp modernaus praktinio proto ir teorinio mąstymo, nepajėgiančio nei suvaldyti, nei darniai susintetinti turimų žinių visumos.

reikalavimų, nes kartais „sėkmingumas“ suprantamas kaip įkyraus sąžinės kišimosi vengimas. Dabartinio pasaulio nederinės kontekste Vatikano Sinodas, sprenddamas giluminius žmonių giminės klausimus, žvilgsnį fokusuoja ties žmogaus, kaip Dievo paveikslu, dvasine struktūra, kurios pagrindiniu elementu įvardijama asmens sąžinė: „Savo sąmonės gelmėse žmogus aptinka įstatymą, kurio nėra pats sau davęs, bet kurio privalo klausyti. Visada raginas mylėti ir daryti gera, bet vengti bloga balsas reikalui esant suskamba širdies klausai: tai daryk, to venk. Tad žmogus turi savo širdyje Dievo įrašytą įstatymą, kuriam paklusti reikalauja pats asmens orumas; pagal tą įstatymą jis ir bus teisiamas“ (GS 16). Vis dėlto, būdamas sužeistas nuodėmės, žmogus nuolat jaučia kūno maištavimą, todėl, pažymima dokumente, protinė žmogaus prigimtis turi būti tobulinama išminties, „švelniai kreipiančios jo dvasią ieškoti ir mylėti, kas teisinga ir gera“ (GS 15). Sąžinė pastoracinėje konstitucijoje (kaip ir šv. Augustino raštuose) laikoma slapčiausiu asmens branduoliu ir šventove, kurioje jis susitinka ir esti vienas su Dievu, tyliais įkvėpimais kalbančiu žmogui. Tik sąžinėje ir per sąžinę atsiskleidžia įstatymas, kuris įvykdomas Dievo ir artimo meile (Mt 22, 37–40; Gal 5, 14). Dokumente taip pat išryškintas socialinis Bažnyčios mokymo aspektas: per ištikimybę sąžinei krikščionys jungiasi su kitais žmonėmis, norėdami drauge (bendrystėje) ieškoti tiesos ir galimybės teisingai išspręsti daugelį moralinių problemų, kylančių ir asmeniniame gyvenime, ir visuomenės komunikavime (GS 16). Viena vertus, meilė artimui skatina ieškoti teisingiausio sprendimo ir siekti tikros ir teisingos sąžinės įsigalėjimo. Kita vertus, grupėje įsigalėjus teisingai sąžinei, vis labiau stengiamasi laikytis objektyvių moralės normų. Dokumente taip pat pažymima, kad dėl nepakaltinamo nežinojimo ne visuomet pavyksta išlaikyti sąžinę teisingą. Dokumentą komentuodamas Th. Massaro’as pažymi, kad Susirinkimo tikslas buvo ne suabsoliutinti sąžinę, bet suteikti jai „deramą orumą sveikoje moralinėje aplinkoje“, pripažįstant, jog sąžinė gali klysti, nes ji retai sprendžia esant „tvarkingoms“ realaus gyvenimo aplinkybėms⁵⁰. Tokiu atveju asmens sąžinė nepraranda savo orumo, tačiau pats žmogaus orumas reikalauja ieškoti tiesos bei gėrio, kad būtų veikiamas sąmoningai ir laisvai renkantis. Sąžinės sprendimas turi plaukti iš vidaus, iš įsitikinimo, bet ne dėl aklos vidinės paskatos, baimės ar išorinės prievartos. Tačiau dokumente taip pat perspėjama, kad pakaltinamas nežinojimas bei nuodėmės įprotis sąžinę silpnina ir pamažu apakina (GS 16–17). Šventasis Sinodas atskleidžia glaudų ryšį tarp sąžinės ir tikėjimo, todėl akcentuojamas sąžinės kvietimas tikėti ir atverti širdį Dievui. Šis kvietimas žmogų įpareigoja, todėl sąžinės balso ignoravimas ir tyčinė pastanga užsklęsti savo širdį nuo Dievo yra laikomi pakaltinamu elgesiu.

Vatikano II Susirinkimas ypač išryškina kiekvieno tikinčiojo pareigą formuoti teisingus sąžinės įsitikinimus ir būtinybę juos derinti su objektyviomis moralės normomis. Krikščioniškojo auklėjimo deklaracijoje *Gravissimum educationis*⁵¹ pabrėžiama

⁵⁰ Massaro SJ, „The Role of Conscience“, 71.

⁵¹ Vatikano II Susirinkimo nutarimai, 379–388.

didelė vaikų ir jaunuolių auklėjimo svarba. Auklėjimas ir sąžinės formavimas yra itin svarbus tiek paties žmogaus gyvenimui, tiek visuomeninei pažangai. Be to, ugdant jaunuolių moralines ir protines galias įgyjamas vis tobulesnis atsakomybės jausmas (GE 1), o juk sąžinė labiausiai reiškiasi per atsakomybę jaučiant pareigą siekti bendrojo gėrio. Vaikai ir jaunuoliai skatinami teisinga sąžine sverti moralines vertybes, jas prisiimti bei stengtis tobuliau pažinti ir pamilti Dievą (GE 1). Šis pareiškimas implikuoja mintį, kad objektyviosios moralinės vertybės pasitarnauja tiek teisingos sąžinės formavimui, tiek tobulesniam Dievo pažinimui, nes visas įgyjamas pažinimas turi būti „nušviestas tikėjimo“ (GE 8). Tikėjimo laisvės deklaracijoje *Dignitatis humanae*⁵² tikinčiuosius raginama ugdyti sąžinę rimtai atsižvelgiant į šventą ir tikrą Bažnyčios mokymą, nes „Kristaus noru Katalikų Bažnyčia yra tiesos mokytoja“ (DH 14). Šiame ir kituose Šventojo Sinodo dokumentuose žmonės raginami ieškoti tiesos (ypač apie Dievą ir Jo Bažnyčią), kad sąžinės nebūtų užtemdytos nežinojimo. Tai vadinama svarbia žmogaus pareiga ir, antrinant Th. Massaro 'ui SJ⁵³, būtinybe ir esminiu reikalavimu siekiant gebėti priimti pagrįstus sąžinės sprendimus bei daryti patikimas moralines išvadas.

Išvados

Sąžinės sampratos kilmė siekia Senojo Testamento laikus. Krikščioniškoji sąžinės samprata turi semitinį-helenistinį pamatą. Senajame Testamente „sąžinė“ nėra įvardijama konkrečiu terminu, tačiau jos buvimas atpažįstamas iš to, kaip ji atsispindi žmonių patirtyje, išgyvenimuose ir jų elgesyje. Hebrajiškame tekste sąžinę atitinka širdies sąvoka, nes širdis yra santykio su Dievu matas. Senajame Testamente sąžinės priekaištus išgyvenantys žmonės dažniau jaučia baimę sulaukti apvilto Dievo bausmės. Naujajame Testamente sąžinė pristatoma kaip savimonės forma bei meilės ir bendrytės pagrindas. Sąžinės balsas reflektuojamas jau ne kaip išorinė baudžiančio Dievo grėsmė, bet kaip iš vidaus ir per meilę ateinantis perspėjimas. Naujajame Testamente į sąžinę žiūrima kaip į Dievo dovanotą ypatingą gebėjimą žmogaus širdyje įrašytam dieviškajam įstatymui skaityti ir juo vadovautis, per tai atskleidžiamas esminis jos vaidmuo.

Krikščioniškoje paradigmoje sąžinė turi labai aiškias apibrėžtis, supažindinančias su šio moralinio gebėjimo, turinčio svarbų vaidmenį žmogaus išganomojoje kelionėje, esme. Apibrėžiant sąžinę straipsnyje remiamasi didžiųjų Bažnyčios mokytojų – šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio – mokymu. Šv. Augustinas akcentuoja žmogaus vidujiškumą, jis sąžinę laiko intymia susitikimo su Dievu buveine žmoguje, tačiau ji nėra galutinė apeliacinė instancija, todėl, kaip vidinis subjektyvus autoritetas, turi būti

⁵² Ibid., 364–374.

⁵³ Massaro SJ, „The Role of Conscience“, 70.

susijusi su kitais autoriteto šaltiniais, per kuriuos Dievas apšviečia sąžinę. Šv. Tomas Akviniėtis sąžinei apibūdinti pateikia dvi sąvokas – sinderezę (lot. *synderesis*) ir sąžinę (lot. *conscientia*). Sinderezės kilmė yra dieviška, todėl ji yra neklystanti ir turinti motyvacinę galią. Sąžinė apibrėžiama kaip veiksmas, nes implikuoja sąsajas su žinojimo pritaikymu konkrečiam atvejui. Ji gali klysti, todėl akcentuojama protingumo dorybė. *Sąžinės fenomenas* turi dviejų lygmenų struktūrą – objektyvią ir subjektyvią tikrovę, todėl siekiant, kad žmogus būtų pajėgus atlikti teisingus sąžinės sprendimus konkrečioje situacijoje, būtina įgytąjį žinojimą derinti su objektyviomis moralumo normomis.

Vatikano II Susirinkimas savo dokumentuose asmens sąžinei kaip pamatinei moralinei galiai dieviškųjų įstatymų reikalavimams suvokti ir juos atpažinti skyrė išties daug dėmesio. Dokumentuose pabrėžiamas sąžinės orumas, skatinama ištikimai jos klausyti bei atsakingai ją formuoti, ieškant religinės tiesos bei remiantis Katalikų Bažnyčios mokymu. Įpareigodamas sąžinę, bet ne versdamas, Dievas šaukia tarnauti Jam dvasia ir tiesa.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Aurelijus Augustinas. *Apie krikščionių mokslą*. Vertė Darius Alekna. Vilnius: Aidai, 2013.
2. —. *Išpažinimai*. Vertė kun. Mykolas Vaitkus. Marijampolė: Ardor, 2001.
3. „Blue Letter Bible“. Žiūrėta 2025 m. sausio 15 d. <https://www.blueletterbible.org/lexicon/h3820/kjv/wlc/0-1/>.
4. Bogdzevič, Monika. „Pykčio, baimės ir gėdos jausmai lietuvių kalboje iš kognityvinės ir kultūrinės perspektyvos“. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020.
5. Chanderbhan, Stephen. „Narrative, Casuistry, and the Function of Conscience in Thonas Aquinas“. *Diametros* 47 (2016): 1–18. <https://doi.org/10.13153/diam.47.2016.865>.
6. Clausen, Ian. *Seeking the Place of Conscience in Higher Education: An Augustinian View*. Centre for Faith and Learning Scholar Program, 2015.
7. Creveld, Martin van. *Conscience: A Biography*. London: Reaktion books Ltd., 2015.
8. Gallagher, Raphael. „Conscience and Truth“. *Religions* 13 (12) (2022): 1147.
9. Massaro, Thomas S.J. „The Role of Conscience in Catholic Participation in Politics since Vatican II“. Iš *The Church in The Modern World: Fifty Years after Gaudium et Spes*, edited by Erin Brigham, 65–83. Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books, 2015.
10. Naselli, Andrew David ir J. D. Crowley. *Conscience: What It Is to Train It, and Loving Those Who Differ*. Wheaton: Crossway, 2016.
11. Navickas, Juozas-Leonas. *Vertybės ir dorovė*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1988.
12. Oželis, Remigijus. „Kaino kaltės pavyzdžiai kunigo Jurgio Pabrėžos pamoksluose“. *Mokslo ir tikėjimo dialogai. Tiltai. Priedas: mokslo darbai* 51 (2021): 27–47.
13. Paškus, Antanas. *Sąžinės psichologiniu požiūriu*. Kaunas: Kauno arkivyskupijos kurija, 2009.
14. Pesche, Karl H. *Krikščioniškoji etika: Bendroji moralinė teologija Vatikano II Susirinkimo dvasia*. Iš anglų k. vertė N. Norkūnienė. Vilnius: „Katalikų pasaulis“, 1997.

15. Plečkaitis, Romanas. „Aurelijaus Augustino antropologijos novatoriškumas“. Iš *Šv. Augustinas: tradicijos, kontekstai, interpretacijos*, sud. Darius Alekna, 159–169. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
16. Popiežiškoji Biblijos komisija. „Biblija ir moralė. Biblinės krikščioniškojo elgesio šaknys“. EIS.katalikai.lt. Paskelbta 2018 m. sausio 24 d. https://eis.katalikai.lt/vb/romos_kurija/kongregacijos/tikejimo-mok/komisija_biblijos/2008-05-11_biblija-ir-morale.
17. Rubšys, Antanas. *Dorovės principai Šventajame Rašte: uvertiūra*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2011.
18. —. *Raktas į Senąjį Testamentą*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996.
19. Saint Augustine (of Hippo). *Expositions of the Psalms 1–32 (Vol. 1)*. Transl. Edmund Hill. New York: New City Press, 1990.
20. Saulytis, Giedrius. „Sąžinės samprata Naujajame Testamente“. *Metai* 12 (2009). <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=20659>.
21. *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*. Vertė A. Rubšys ir Č. Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2011.
22. Thomas Aquinas. *The Summa Theologica*, I–II kl. Benziger Bros. Edition, 1947. <https://www.ccel.org/a/aquinas/summa/home.html>.
23. Tomas Akviniėtis. „Svarstyti klausimai apie tiesą. Klausimas XVII apie sąžinę, 1 Artikulas“. Iš lotynų k. vertė Gintautas Vyšniauskas. *Logos* 111 (2022): 129–135.
24. Topping, Ryan N. S. *Happiness and Wisdom: Augustine's Early Theology of Education*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2012.
25. Vaicekauskienė, Vaiva. „Sąžinės ugdymo pagrindinės mokyklos etikos pamokose galimybės ir ribos“. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2002.
26. *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*. Vilnius: Aidai, 2001.

Gauta: 2025 01 28

Parengta: 2025 09 19

Skaistė BARKUTĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto absolventė. Mokslinių tyrimų sritys: moralės teologija, literatūros teologija, moralės filosofija, sąžinės fenomenas, sąžinės raiška Šventajame Rašte, sąžinės raiška literatūroje. Adresas: Jaunystės g. 1, Klaipėda. El. paštas sbarkute@yahoo.it.

Skaistė BARKUTĖ – PhD in Humanities, graduate of the Faculty of Catholic Theology at Vytautas Magnus University, Lithuania. Research interests: moral theology, theology and literature, moral philosophy, the phenomenon of conscience, exploration of conscience in Scripture, exploration of conscience in literature. Address: Jaunystės g. 1, Klaipėda, Lithuania. E-mail sbarkute@yahoo.it.